

4. Закон України «Про запобігання насильству в сім'ї» (2001 р.). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14> (дата звернення: 16.11.2025).
5. Офіційний коментар до Сімейного кодексу України щодо захисту прав дітей у сімейних спорах. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 16.11.2025).
6. Методичні рекомендації щодо захисту дітей від насильства в сім'ї. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua> (дата звернення: 16.11.2025).
7. Дослідження проблем захисту дітей від гендерного насильства. Національна академія правових наук України. URL: <https://naps.gov.ua> (дата звернення: 16.11.2025).
8. Практичні рекомендації Ради Європи щодо захисту дітей від насильства в сім'ї. URL: <https://www.coe.int/en/web/children> (дата звернення: 16.11.2025).
9. Психологічна допомога дітям та жінкам, постраждалим від насильства. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua> (дата звернення: 16.11.2025).
10. Використання електронних систем захисту постраждалих від насильства. Національна поліція України. URL: <https://npu.gov.ua> (дата звернення: 16.11.2025).
11. Превентивні програми у сфері захисту від насильства. Центр соціальних служб України. URL: <https://cssu.gov.ua> (дата звернення: 16.11.2025).
12. Міжвідомча взаємодія у системі захисту прав дитини. Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/children> (дата звернення: 16.11.2025).
13. Захист прав дитини у сімейних спорах. Національна академія правових наук України. URL: <https://naps.gov.ua> (дата звернення: 16.11.2025).
14. Підготовка та підвищення кваліфікації фахівців у сфері запобігання насильству. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua> (дата звернення: 16.11.2025).
15. Використання міжнародного досвіду у захисті дітей та постраждалих від насильства. Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/children> (дата звернення: 16.11.2025).

Шановал Володимир Володимирович, здобувач вищої освіти 4-КА курсу інституту заочного та дистанційного навчання НАВС

*Науковий керівник: **Калінюк А.Л.**, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології, доктор філософії в галузі права, доцент*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Проблема насильства супроводжує людство протягом усього історичного розвитку. Домашнє насильство є соціальним явищем, що не залежить від національності, соціального статусу чи релігійних переконань. Воно не має територіальних або культурних меж і залишається однією з найбільш поширених форм порушення прав людини. Поняття «насильство» охоплює не лише фізичні чи психологічні дії, а й соціокультурні прояви, адже воно формується під впливом суспільних норм, традицій та уявлень про роль людини в родині та суспільстві. У правовому вимірі насильство є протиправним посяганням на основоположні права особи, зокрема на життя, здоров'я та гідність, що зумовлює необхідність притягнення винної особи до юридичної відповідальності [1, с. 137]. Історико-правовий аналіз свідчить, що протягом тривалого часу насильство в сім'ї не лише не засуджувалося, а інколи навіть легітимізувалося на нормативному рівні. Так, у кодифікованому праві Гетьманщини XVIII століття – «Правах, за якими судиться малоросійський народ» — закріплювалася влада батька над дітьми, що в певних умовах допускала жорсткі форми підпорядкування. В статті 13 глави 13 зазначалося, що батьки мають право «віддати в найми на службу» своїх дітей під час «великої скрути» або «нестачі», що свідчить про патріархальний характер тогочасного правового регулювання [2, с. 184–186]. Такі норми демонструють, що домашнє насильство тоді не розглядалося як порушення прав дитини чи жінки, а сприймалося радше як частина сімейного устрою.

Лише в новітній історії українського права почав формуватися механізм державного реагування на випадки насильства в сім'ї. Першим спеціальним законом у цій сфері став Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 2001 року [3]. Його ухвалення ознаменувало перехід до усвідомлення проблеми як загальнодержавної та соціально небезпечної. Проте цей закон мав обмежений характер і не повністю узгоджувався з міжнародними стандартами, зокрема Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству (Стамбульською конвенцією).

Подальший розвиток законодавства у сфері запобігання домашньому насильству був зумовлений інтеграційними процесами України в європейський правовий простір. Важливим кроком став Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 2017 року [4]. Цей нормативний акт істотно розширив поняття домашнього насильства, виокремивши його види – фізичне, сексуальне, психологічне та економічне — та визначивши механізми державного й громадського реагування. Закон також враховує сучасні європейські стандарти у сфері прав людини, визнаючи неприпустимість будь-яких форм насильства незалежно від родинного статусу чи місця проживання кривдника і постраждалої особи.

На сучасному етапі система протидії домашньому насильству в Україні включає низку взаємопов'язаних складових – правову, соціальну, психологічну та організаційну. Держава створила мережу спеціалізованих установ, центрів допомоги, впровадила термінові заборонні приписи, а також систему реагування з боку Національної поліції. Проте практика засвідчує, що ефективність правозастосування значною мірою залежить від узгодженості дій між судовими, соціальними та правоохоронними органами.

Як зазначає В. В. Медведська, система захисту жінок від домашнього насильства повинна розглядатися як комплекс взаємопов'язаних правових механізмів, покликаних не лише припиняти насильницькі дії, але й забезпечувати відновлення порушених прав і свобод постраждалих осіб. Цей підхід відповідає сучасним принципам гендерно чутливої юстиції та концепції прав людини, що є основою європейського правового простору. Погоджуючись із цією позицією, можна стверджувати, що цивільно-правовий захист має включати не лише відшкодування шкоди, а й механізми профілактики, соціальної реінтеграції та правової просвіти населення.

Система захисту жінок від домашнього насильства в Україні передбачає застосування двох взаємопов'язаних механізмів юрисдикційного (позовного) та неюрисдикційного (непозовного) [5]. Така класифікація зумовлена необхідністю забезпечення як оперативного реагування на факти насильства, так і можливості довготривалого правового захисту постраждалої особи.

Неюрисдикційний механізм (його також називають самозахистом або адміністративно-правовим реагуванням) охоплює низку послідовних етапів. По-перше, жінка, яка зазнала домашнього насильства, має право звернутися до спеціально уповноважених суб'єктів – органів Національної поліції, центрів соціальних служб, притулків, мобільних бригад чи уповноважених органів місцевого самоврядування. По-друге, відповідний орган розглядає заяву та здійснює оцінку ризиків подальшого насильства. По-третє, ухвалюється рішення про застосування заходів захисту (наприклад, термінового заборонного припису) або про відмову у їх застосуванні. Нарешті, таке рішення може бути оскаржене у судовому чи адміністративному порядку [6].

Водночас юрисдикційна (судова, позовна) форма захисту є більш формалізованим способом поновлення прав постраждалої особи. У цьому випадку жінка має право подати позов до суду з вимогою про відшкодування завданої шкоди або іншим чином захистити свої цивільні права. Крім того, суд може застосувати заходи цивільно-правової відповідальності до кривдника відповідно до положень Цивільного кодексу України (далі – ЦК).

Згідно зі статтею 1166 ЦК, цивільно-правова відповідальність за вчинення домашнього насильства настає за наявності трьох обов'язкових елементів:

- а) факту завдання шкоди;
- б) протиправної поведінки кривдника;

в) причинного зв'язку між заподіяною шкодою і протиправними діями [7]. Постраждала особа має право на відшкодування як майнової, так і моральної шкоди. Зокрема, ч. 1 ст. 1166 ЦК України передбачає, що шкода, завдана неправомірними діями фізичної особи, підлягає компенсації у повному обсязі [7]. Крім того, стаття 1167 ЦК України визначає підстави для відшкодування моральної шкоди, яка може бути завдана фізичній або юридичній особі внаслідок неправомірних рішень, дій чи бездіяльності іншої особи. При цьому обов'язковою умовою є наявність вини заподіювача шкоди [7].

У контексті домашнього насильства моральна шкода має особливо глибокий зміст. Вона охоплює фізичні та душевні страждання, приниження честі, гідності, а також втрату почуття безпеки, що прямо суперечить положенням статті 23 ЦК

України, де деталізовано види моральної шкоди: фізичний біль і страждання, спричинені ушкодженням здоров'я; душевні страждання через протиправну поведінку щодо самої особи або її близьких; моральні переживання через пошкодження або втрату майна; приниження честі, гідності чи ділової репутації [7]. Однією з найскладніших проблем у практиці цивільно-правового захисту постраждалих осіб від домашнього насильства залишається визначення розміру моральної шкоди. Законодавець не встановлює чітких критеріїв чи методики її обчислення, що створює значні труднощі при вирішенні судових спорів. На практиці суди змушені керуватися оціночними категоріями, враховуючи глибину фізичних і душевних страждань, тривалість моральних наслідків, ступінь вини правопорушника та інші обставини справи. Така невизначеність призводить до суб'єктивного підходу в ухваленні судових рішень і, як наслідок, до нерівномірності судової практики.

Проблема полягає в тому, що моральна шкода має нематеріальний характер і не може бути виражена в грошовому чи іншому матеріальному еквіваленті. Тому визначення її розміру ґрунтується радше на принципах справедливості та розумності, ніж на точних економічних розрахунках. В умовах зростання кількості справ, пов'язаних із домашнім насильством, ця проблема набуває ще більшої актуальності, оскільки психологічні наслідки для постраждалих часто є глибшими за матеріальні втрати.

Цікавою для аналізу є канадська модель боротьби з домашнім насильством, яка базується на дворівневій системі правового регулювання – федеральному та провінційному рівнях. У Канаді, попри відсутність єдиного федерального нормативно-правового акта, що комплексно регулює питання запобігання домашньому насильству, відповідні положення містяться у Кримінальному кодексі Канади. Хоча в ньому немає окремої статті «домашнє насильство», криміналізовано низку діянь, які становлять його прояви – фізичний напад, сексуальне насильство, переслідування, погрози, що фактично формують правову основу для притягнення кривдників до відповідальності [8].

З огляду на зарубіжний досвід, доцільним для України видається запровадження спеціалізованих судів, які б розглядали справи про домашнє насильство. Створення таких судів є свідченням підвищеної уваги держави до проблеми насильства в сім'ї та усвідомлення її соціальної значущості.

У практиці Канади такі суди мають міждисциплінарний характер: у процесі розгляду справи беруть участь не лише суддя, а й представники соціальних служб, поліції, прокуратури, адвокатури, а також психологи та фахівці пробації. Такий підхід дозволяє забезпечити комплексне вирішення проблеми насильства, поєднуючи правову, соціальну й психологічну складові. Судове засідання відбувається у спеціально облаштованих залах, що створюють безпечне середовище для постраждалих осіб.

Зокрема, у таких судах кривднику може бути запропоновано пройти програму психологічної або соціальної реабілітації, а також компенсувати завдану шкоду, якщо він визнає свою провину. У випадку заперечення вини справа розглядається судом у загальному порядку, при цьому правопорушник не

позбавлений можливості мирного врегулювання конфлікту, однак у разі відмови від цього ризикує понести вищі судові витрати та суворіше покарання.

Досвід Канади демонструє, що спеціалізація судів у справах про домашнє насильство сприяє підвищенню ефективності правозастосування, скороченню тривалості розгляду справ і більшій увазі до потреб постраждалих осіб. Це підтверджує, що інтеграція соціально-правових інститутів є ключем до формування дієвої системи захисту жертв насильства.

Порівняльний аналіз показує, що в різних країнах поняття «домашнє насильство» трактується по-різному. Так, у Великій Британії воно визначається як будь-який випадок контролюючої, примусової, загрозливої поведінки або насильства між особами, які перебувають або перебували в інтимних чи сімейних відносинах, незалежно від сексуальної орієнтації. Це визначення є ширшим, ніж в українському законодавстві, оскільки воно охоплює навіть контрольну чи примусову поведінку, що може бути початковим етапом насильницьких дій.

Таким чином, аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що розроблення чітких механізмів оцінки моральної шкоди та створення спеціалізованих судів є необхідними кроками для підвищення ефективності системи протидії домашньому насильству в Україні. Це дозволить не лише посилити захист прав постраждалих осіб, але й зміцнити загальний рівень правової культури та гуманності правозастосування.

Список використаних джерел

1. Кушпін В.П. Генезис поняття насильства у теорії кримінального права. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія. Юридичні науки. 2014. № 807. С. 137-140.
2. Вислобоков К. А. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 /за ред. Ю.С. Шемшученка. К., 1997. С 184-286
3. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 р. №2789-III. URL: <http://zakob4.rada.ua/laws/show/2789-14print1419207718774383>.
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 04.11.2025).
5. Коломієць Ю. М. Права жінок як об'єкт міжнародного захисту. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.). Харків: Нац. ун-т внутр. справ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків: ХНУВС. 2019. С. 91-94.
6. Медведська В. В. Щодо визначення категорії «домашнє насильство над жінками». Сучасні вектори розвитку юридичної освіти і науки: Міжнародна 24 науково-практична конференція, м. Київ, 21–22 жовтня 2021 року: тези доповіді. К., 2021. С. 53–57.
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
8. Family Violence Laws. URL: <http://surl.li/bmzoy>